

ПРЭЦЭДЭНТНЫЯ АНТРАПОНІМЫ СА СФЕРАЙ-КРЫНІЦАЙ “ЛІТАРАТУРА” Ў МОВЕ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XIX СТАГОДДЗЯ

Навуковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Випуск 21.

УДК 811.161.3:373.23

Юденкова Г. В. Прецедентні антропонімі зі сферою-джерелом “Літаратура” в мові білоруськіх пісьменніків другої паловіні XIX сторіччя; 8 стор.; кількість бібліографічных джерел – 10; мова білоруська.

Анотацыя. Статты прысвечана досліду наомастычнай лексики в текстах художняй літаратуры. На прыкладзі драматычных твораў В. Дуніна-Марцінкевіча (“Апантаны”, “Пінская шляхта”, “Залёты”) розглянуто прэцедентныя імена (власныя імена рэальных історычных асоб), з’ясована два аспекты іх функцыянавання в художняму тэксці – денотатывны та конататывны.

Ключевыя слова: ономастыка, позтонім, прэцедентнае імя, денотатывнае і коннататывнае употрэбленне.

Summary. The article deals with the precedential anthroponyms as one of the groups of the precedential names, their classification according to the sphere-source is given. On the factual material the main means of the denotative and connotative usage of such onyms are analyzed in the literary works.

Key words: precedential name, anthroponym, denotative and connotative usage.

Сёння паступова пераацэньваецца спадчына творцаў другої паловы XIX стагоддзя, што ўвайшлі ў гісторыю беларускай літаратуры як двухмоўныя пісьменнікі ці пісьменнікі, што былі выхадцамі з этнічных беларускіх земляў, аднак тварылі не толькі на беларускай мове (В. Дунін-Марцінкевіч, В. Каратынскі, К. Каганец, Я. Лучына, У. Сыракомля і інш.), але і на польскай. Так, У. Мархель, адзначаючы, што польскамоўная творчасць ураджэнцаў Беларусі не ёсць “чужародная з’ява ў беларускім літаратурным працэсе”, падкрэсліваў, што дзейнасць пісьменнікаў гэтай пары можна справядліва ацаніць, “калі мастацкую літаратуру разглядаць найперш як з’яву духоўна-культурную, выяўленую народам у пэўным часе і на пэўным узроўні сацыяльнай свядомасці праз намаганні таленавітых аўтараў” [1, 25]. Паводле В. Іўчанкава, мастацкі тэкст патрэбна разглядаць “як камунікатыўную з’яву, што ўключае ў сябе пазамоўныя фактары, як іерархію ведаў пра навакольны свет, выразнік міжкультурнай камунікацыі” [2, 45]. Адным з элементаў міжкультурнага зносіна выступаюць прэцэдэнтныя феномены, насычаныя значным культуралагічным патэнцыялам. У працэсе актуалізацыі ў мастацкім творы такія адзінкі рэалізуюць дадатковыя асацыятыўныя звесткі, дазваляючы пісьменніку не ўзнаўляць перадгісторыю сваіх персанажаў, што спрыяе стварэнню пэўнай сэнсавай кампрэсіі тэксту.

Згодна з найбольш аўтарытэтной канцэпцыяй прэцэдэнтнасці (Д. Гудкоў, І. Захаранка, В. Красных, Д. Багаева), у сучаснай лінгвістычнай навуцы размяжоўваюцца наступныя віды прэцэдэнтных феноменаў: прэцэдэнтныя імёны, прэцэдэнтныя выказванні, прэцэдэнтныя тэксты і прэцэдэнтныя сітуацыі. Паколькі менавіта прэцэдэнтныя імёны (у прыватнасці, антропонімы) з’яўляюцца прадметам нашага даследавання, звернемся да тэрміналагічнага вызначэння гэтай адзінкі. *Прэцэдэнтнае імя* – індывідуальнае імя, якое звязана ці з

шырока вядомым тэкстам, які, часцей за ўсё, адносіцца да прэцэдэнтнага (*Бандароўна, Гражына, Абломаў, Тарас Бульба*); ці з сітуацыяй, шырока вядомай носьбітам маўлення і адначасова прэцэдэнтнай (*Іван Сусанін, Калумб*); імя-сімвал, якое паказвае на некаторую эталонную сукупнасць пэўных якасцей (*Моцарт, Ламаносаў*).

Сёння ў мовазнаўстве найбольш распаўсюджанай з’яўляецца класіфікацыя прэцэдэнтных феноменаў паводле сферы-крыніцы (гл. работы А. Баярскіх, В. Варажцовай, А. Земскай, С. Кушнярук, А. Нахімавай, Ю. Пікулевай, Г. Слышкіна і іншых лінгвістаў). Так, Ю. Пікулева ў дысертацыйным даследаванні, прысвечаным вывучэнню прэцэдэнтных культурных знакаў у сучаснай тэлевізійнай рэкламе, вылучае крыніцы, зыходзячы з асноўных сфер культурных ведаў: 1) фальклор, 2) міфалогія, 3) рэлігія, 4) мастацтва, 5) навука і адукацыя, 6) гісторыя і ідэалогія, 7) тэлебачанне і радыё, 8) культурныя традыцыі і звычай, 9) спорт, 10) мода [3, 11]. С. Кушнярук, ананлізуючы рэкламныя расійскі і амерыканскі дыскурсы і ўлічваючы вялікі аб’ём экстралінгвістычнай інфармацыі ў змесце прэцэдэнтнага імя, класіфікуе такія адзінкі: а) паводле адносін да разнастайных сфер культурных ведаў; б) паводле адносін да нацыянальных вытокаў; в) паводле адносін да вербалізаваных прэцэдэнтных феноменаў, сімваламі якіх яны з’яўляюцца [4, 69]. А. Нахімава, разглядаючы сферы-крыніцы прэцэдэнтных імёнаў у дыскурсе масавай камунікацыі, прапаноўвае наступную класіфікацыю: 1) сацыяльная субсфера (палітыка, эканоміка, адукацыя, медыцына, вайна, крымінал, спорт); 2) субсфера мастацтва (літаратура, тэатр і кіно, выяўленчае мастацтва, музыка, архітэктура, міфалогія і фальклор); 3) субсфера навукі (матэматыка, фізіка, хімія, біялогія, гісторыя, геаграфія, філалогія) [5, 89]. А. Супрун сярод тэкставых рэмінісцэнцый літаратурнага паходжання адзначае наяўнасць наступных груп: фальклор, антычная

міфалогія і літаратура, творы сусветнай (замежнай) літаратуры, руская літаратура, дзіцячая літаратура [6, 22–25]. Такім чынам, прэцэдэнтныя антрапонімы (ПА) са сферай-крыніцай “Літаратура”, ужытыя ў мастацкім тэксце, яшчэ не былі прадметам спецыяльнага даследавання, аднак фрагментарна ўжо разглядаліся лінгвістамі ў межах таго ці іншага дыскурсу.

А таму галоўнай мэтай нашага артыкула з’яўляецца аналіз спосабаў вербальнай апеляцыі да літаратурных ПА ў мове мастацкіх твораў беларускай літаратуры другой паловы XIX стагоддзя (Ф. Багушэвіча, К. Вераніцына, В. Дуніна-Марцінкевіча, Я. Лучыны, К. Каганца, В. Каратынскага). Фактычны матэрыял складае 62 адзінкі, вылучаныя з агульнай анамастычнай прасторы тэкстаў, абраных для аналізу: *Бальзак, Вальтэр, Гогаль, Дзюма, Жукоўскі, Зяменцкая, Каржанеўскі, Ленартовіч, Лермантаў, Прушкова, Пушкін, Шылер* і інш. З пазіцыі наяўнасці / адсутнасці фармальных трансфармацый, літаратурныя ПА, што функцыянуюць у мастацкім тэксце, з’яўляюцца ў большай ступені кананічнымі (без змен актуалізуецца імя, прозвішча або імя і прозвішча пісьменніка ці персанажа), чым трансфармаванымі (падпраўленымі, змененымі). Намі зафіксавана толькі адна трансфармацыя – *мантэхрысты*, заснаваная на структурнай і графічнай змене прэцэдэнтнага антрапоніма *Монтэ-Крыста*, які скіроўвае чытача да універсальна-прэцэдэнтнага тэксту – рамана А. Дзюма “Граф Монтэ-Крыста”: *Павер мне, дружа, што жанчыны ў нашы часы... Чакаюць аднаго: каб імі захапляцца, Бо Сю, Бальзак і Дзюма пералісталі І думкамі за монтэхрыстамі ляталі* [7, 127]. Такая словатворчасць у дадзеным выпадку апраўдана, паколькі твор А. Дзюма быў рэлевантным (знаёмым) для большай часткі шляхецкай аўдыторыі XIX стагоддзя.

Улічваючы нацыянальныя вытокі, ПА са сферай-крыніцай “Літаратура” мы суаднеслі з наступнымі нацыянальнымі літаратурамі: польскай (К. Гофман, *Дэатыма* (Ядвіга Лушчэўская), М. Ільніцкая, А. Каржанеўскі, З. Качкоўскі, Т. Ленартовіч, У. Сыракомля і інш.), рускай (Ф. Булгарын, М. Гогаль, М. Грэх, В. Жукоўскі, М. Лермантаў, А. Пушкін), французскай (А. дэ Бальзак, Вальтэр, А. Дзюма, Э. Сю, *мантэхрысты*), беларускай (Мацей Бурчок, Навум Прыгаворка, В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Тапчэўскі), італьянскай (А. Дантэ, *Беатрычэ*), нямецкай (Ф. Шылер).

Аналізуючы асаблівасці функцыянавання ПА, мы прытрымліваемся пазіцыі Д. Гудкова, які вылучае дэнататыўнае (экстэнсіянальнае; уласнае імя выкарыстоўваецца для наймення таго ці іншага аб’екта) і канатацыйнае (інтэнсіянальнае; уласнае імя выкарыстоўваецца для характарызацыі таго ці іншага аб’екта) ўжыванне прэцэдэнтнага імя [8, 146].

Ядро дэнататыўнага функцыянавання складаюць рэальныя літаратурныя ПА, г. зн. імёны ці псеўданімы пісьменнікаў. Адным з мастацкіх прыёмаў такога ўжывання з’яўляецца канцэнтрацыя ўласных імёнаў у параўнальна невялікім кан-

тэксце, што спрыяе выражэнню суб’ектыўных адносін аўтара да непасрэдных носьбітаў гэтых імёнаў і іх дзейнасці (у нашым выпадку творчасці): *Якіх праслаўленых пісьменнікаў мы маем, Што аж душа ад захаплення замірае, Напрыклад, наш Крашэўскі, Штырмер, Каржанеўскі, Сяменскі, Поль, Ржавускі, Адынец, Чайкоўскі – даўно яны валодаюць душой людскою!* [7, 280]; *Апроч Зяменцкай, Таньскай, Кракаў, Дэатымы Ільніцкай, Прушкова твораць для радзімы. Высакародны іх намер, душа святая, Не раз мудрэц з напругу дум іх скарыстае* [7, 281]. Такім чынам, у “Літаратурскіх клопатах” В. Дунін-Марцінкевіч выказвае сваё захапленне творцамі польскай літаратуры, з якімі беларускамоўная чытацкая аўдыторыя ў сваёй большасці не была знаёма, таму прыведзеныя ПА мы адносім да ўзроўню соцыумна-прэцэдэнтных, г. зн. рэлевантных для пэўнага соцыуму (у нашым выпадку – пісьменніцкага асяроддзя). Прыём канцэнтрацыі літаратурных антрапонімаў выкарыстоўваецца і ў беларускамоўнай паэме “Тарас на Парнасе”, што дазваляе аўтару (К. Вераніцыну – Г.Ю.) адлюстравіць паважлівыя адносіны Тараса як прадстаўніка беларускага народа да вялікіх рускіх творцаў: *Во нешта разам зашумелі, Народ раздаўся на канцы, І, як бы птушкі, праляцелі Чатыры добрых малайцы. Народ то быў ўжо не такоўскі: Сам Пушкін, Лермантаў, Жукоўскі І Гогаль шпарка каля нас Прайшлі, як павы, на Парнас* [9, 17].

Прэцэдэнтныя імёны ў тэксце мастацкага твора могуць ствараць пэўныя арыенціры сацыяльных паводзін. Так, з дапамогай метаніміі, канцэнтруючы прозвішчы французскіх пісьменнікаў, В. Дунін-Марцінкевіч выказвае надзённую для XIX стагоддзя праблему ўсеагульнай франкаманіі, якая захліснула ў вышэйшых колах грамадства ўсё народнае: *А пані гаспадыня, з тых пакупак рада... “Ma chere amie,” – сказала, – хай там хто з вас гляне, Дзюма там ці Бальзак? Якое там выданне?”* [7, 264]. І як кантраст актуалізуецца прозвішча польскай пісьменніцы Клементыны Танскай (Гофман), творы якой, на думку аўтара, з’яўляюцца найбольш мэтазгоднымі для выхавання дзіцячых: *А дзе ж ваш ідэал, імкненні мэты, Што ў Танскай вы чыталі, о кабеты?* [7, 112].

Даволі распаўсюджанай формай дэнататыўнага ўжывання прэцэдэнтных імёнаў з’яўляецца выкарыстанне такіх адзінак у складзе антрапанімічнай перыфразы. Найбольш прадуктыўная мадэль такой другаснай намінацыі – гэта агульны назоўнік і онім-загалолак, якія скіроўваюць да прэцэдэнтнага антрапоніма: *айцец “Гапона”* – В. Дунін-Марцінкевіч (*Здароў, Вінцэсь, айце “Гапона”! Табе наклон ад Гелікона За “Вечарніцы” і за “Дудара”* [9, 357]), *стваральнік “Марый”* – А. Мальчэўскі, *стваральнік “Валенрода”* – А. Міцкевіч, *творца “Караля Замчышча”* – С. Гашчынскі (*Апроч стваральнікаў “Марый”, “Валенрода”, Якіх імёны будуць гонарам народа, Мінаючы і творцу “Караля замчышча”... Зрабіўшы пераскок, скажу: і пол прыгожы Сваім мастацкім пісьменствам хваліцца можа* [7, 280–

281]); *аўтар “Песняў нашых”* – А. Пянькевіч (*А аўтар “Песняў нашых” ці сягоння піша?* [7, 282]).

Звярнуўшыся да праблем канатацыйнага функцыянавання ПА, лёгка заўважыць наступныя тыповыя выпадкі інтэнсіянальнага ўжывання такіх адзінак:

1. ПА ўваходзяць у склад параўнання, маркёрамі якога з’яўляюцца злучнікі як, нібы, быццам, і актуалізуюць прэцэдэнтны тэкст або сітуацыю: *Я аніяк не на веру, Што ўсё вышні сказаў пры высокай нагодзе, Нібы ў Дантавым пекле наклеіў на дзверы: “Назаўсёды надзею пакінь, хто сюды ўваходзе!”* [10, 135] – у дадзеным прыкладзе імя прадстаўніка італьянскай літаратуры Дантэ Аліг’еры, актуалізаванае з назоўнікам “пекла”, скіроўвае чытача да універсальна-прэцэдэнтнага тэксту гэтага аўтара (“Боская камедыя”); *А не, дык, дадушы, ў газеце Я вас аблаю на ўвесь свет, Як Гоголя у прошлым леце, – Я ж сам рэдактар ўсіх газет!* [9, 17] – праз такую рэпрэзентацыю антрапоніма *Гоголя* актуалізуецца прэцэдэнтная сітуацыя, у цэнтры якой знаходзіцца крытычная дзейнасць Ф. Булгарына ў адносінах да творчасці М. Гоголя і своеасаблівае папярэджанне для іншых творцаў.

2. Апеляцыя да ПА шляхам апісання ўскосных прымет дэнатата носыбіта імя: *Усе з сабой цягаюць кніжкі, Аж з іншых пот ручком плюшчыць, Друг дружцы выціскаюць кішкі. Аж нехта з-паміж іх пішчыць: “Памалу, братцы, не душыце Мой фельетон вы і “Пчалу”, Мяне ж самога прапусціце І не дзяржыце за палу!.. Таварыші поплеч з ім ідзе І несці кніжкі пасабляе, А сам граматыку нясе, Што ў семінар’ях вывучаюць* [9, 16–17] – вядома, што газету “Северная пчела” выдавалі рускія журналісты і пісьменнікі Ф. Булгарын і М. Грэх, таму зразумела, што менавіта на іх указвае такі атрыбут, як онім-загаловак “Пчала”, а размежаваць сатырычныя вобразы дазваляюць наступныя атрыбуты: фельетон (якія пісаў Ф. Булгарын) і граматыка (паколькі М. Грэх быў яшчэ і лінгвістам); *Вось нехта, сеўшы ў тарантасе, На гору цягнецца трушком; Знаць, любячы тых і на Парнасе, Хто ездзіць конна, – не пшыком* [9, 17] – атрыбут тарантас скіроўвае кампетэнтнага чытача да асобы рускага пісьменніка

У. Салагуба, які з’яўляецца аўтарам аповесці “Тарантас”.

3. Актуалізацыя ПА ў форме множнага ліку і магчымасць яго ўжывання ў адносінах да розных людзей: *Ой, шчасліва вялося ў былыя часіны... І дзяўчаты не зналі Русо і Вальтэраў, Не прымалі, як сёння, чужацкіх манераў І французскае мовы не зналі...* [7, 303]. У прыведзеным прыкладзе антрапонім *Вальтэр* (сапр. Франсуа-Мары Аруэ) набывае адмоўныя сэнсавыя канатацыі, уваасабліваючы вальнадумства ў поглядах і адносінах да каханнага.

4. Выкарыстанне займеннікаў *наш*, *свой* у прэпазіцыі да ПА: *Калі ж у крытыкі мяне ты прызваеш... Прысуд завышаным не стане, Бо шчыра я прызнацца мушу, Што роўнае табе ў пісанні Няма, не меў я прад вачыма. Спявай, літоўская ты наша Дэатыма!* [7, 99] – у прыведзеным кантэксце псеўданім *Дэатыма*, з’яўляючыся сродкам характарызацыі Аліны Паэтніцкай (“Апантань”), ужываецца Эдмундам для намінацыі малядой творцы. Займеннікам *наша* падкрэсліваецца нетрадыцыйнасць сэнсу гэтага антрапоніма і замена рэальнага дэнатата (Ядвіга Лушчэўская) на выдуманых (Аліна Паэтніцкая); *Калі пабачыў жаху аблічча І рэштку хвіляў пачаў лічыць, Багіня зноў, мая Беатрычэ, Прыйшла і кажэ змагацца, жыць* [10, 107] – у гэтым прыкладзе Я. Лучына звяртаецца да сваёй музы, атаясамліваючы яе з *Беатрычэ Партынары*, каханай Дантэ Аліг’еры, якая натхняла вялікага італьянскага паэта на стварэнне ўзвышаных кантонаў і санетаў.

Прааналізаваны матэрыял дазваляе падкрэсліць нацыянальную спецыфіку ўспрыняцця прэцэдэнтнага імя. Для польскамоўных беларускіх тэкстаў характэрна ўжыванне рэальных літаратурных антрапонімаў, што ўзыходзяць да такіх нацыянальных літаратур, як польская, французская, нямецкая, італьянская. У беларускамоўных масацкіх тэкстах актуалізуецца ПА пераважна з беларускай і рускай літаратур. Такім чынам, прэцэдэнтныя антрапонімы са сферай-крыніцай “Літаратура” дакладна адлюстроўваюць інтэлектуальны ўзровень не толькі аўтара, але і дапамагаюць уявіць літаратурную кампетэнтнасць рэцыпіента.

Літаратура

1. Мархель У. Прошласць падае знак прышласці: Беларуская-польскае літаратурнае сумежжа ў XIX ст. // Роднае слова. – 1994. – №5. – С. 22–26.
2. Іўчанкаў В. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч і праблемы міжкультурнай камунікацыі // В. Дунін-Марцінкевіч і працэс міжславянскіх літаратурных узаемазвязяў: Матэрыялы V Міжнар. Ракаўскіх чытанняў / пад агульн. рэд. В.П. Рагойшы і М.В. Хаўстовіча. – Мінск, 2005. – С. 42–46.
3. Пикулева Ю.Б. Прецедентный культурный знак в современной телевизионной рекламе: Лингвокультурологический анализ. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2003.
4. Кушнерук С.Л. Сопоставительное исследование прецедентных имён в российской и американской рекламе: Дис. ... канд. филол. наук. – Челябинск, 2006.
5. Нахимова Е.А. Прецедентные имена в массовой коммуникации [Текст]: монография; ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т»; Ин-т социального образования. – Екатеринбург, 2007.
6. Супрун А.Е. Текстовые реминисценции как языковое явление // Вопросы языкознания. – 1995. – №6. – С. 17–29.

7. Дунін-Марцінкевіч В. Творы. – Мінск, 1984.
8. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М., 2003.
9. Беларуская літаратура XIX стагоддзя. Хрэстаматыя / склад. А.А. Лойка, В.П. Рагойша. – 2-е выд. – Мінск, 1988.
10. Лучына Я. Творы: Вершы, нарысы, пераклады, лісты; уклад. і прадм. У. Мархеля. – Мінск, 1988.

Юденкова Ганна Вікторівна – магістр філологічних наук, аспірант кафедри білоруського мовознавства Мозирського державного педагогічного університету ім. І. П. Шамякіна.